

Moeders in de bijstand

Armoede, psychologische veerkracht en opvoedingsgedrag

Fred Reelick, Erik Snel & Monique van Londen¹

M&M 89 (3):257-276

DOI: 10.1557/MEM2014.3.REEL

Summary

Mothers on Social Assistance: Poverty, Resilience and Parenting

Although prior research showed that poverty is related to less optimal child outcomes, how the duration of poverty and parental psychological resilience affect the parenting quality is less well understood. To help fill this gap, we used data from a survey of mothers on social assistance in the Dutch city of Rotterdam. In this study two groups of mothers were distinguished: those who were on social assistance for over five years and those less than a year. We tested two hypotheses: 1) long-term poor mothers show more negative forms of parenting than mothers who are only recently on social assistance, 2) mothers with limited psychological capital show more negative forms of parenting. Female research assistants interviewed 111 mothers at home and mothers filled in questionnaires on parenting and psychological resilience (coping style, mastery and self-esteem). Contrary to expectation, poverty duration appeared not to affect quality of parenting. Maternal psychological capital or resilience – was related to parenting, but only with positive forms of parenting (support and positive control) and not with negative parenting (negative control). Negative parenting was more related to the ethnic background of mothers. A practical implication of our study is to offer parents on social assistance support to strengthen their psychological resilience.

Keywords: parenting quality, social assistance, poverty, psychological resilience, coping behaviour

1 Inleiding

'Kinderen betalen de rekening van de economische crisis', zo stelde de Nederlandse kinderombudsman Dullaert.[2] Volgens recente CBS-gegevens is het aantal kinderen in gezinnen met een laag inkomen in 2012 opgelopen tot 391 duizend; dit aantal ligt bijna 20 procent hoger dan in 2010. Concreet betekent dit, dat bijna een op de acht kinderen in Nederland in een gezin met een laag inkomen leeft. Armoede komt vooral voor bij kinderen uit eenoudergezinnen, bij niet-Westerse allochtonen en in de grote steden (SCP/CBS, 2013). In een stad als Rotterdam, bijvoorbeeld, leeft bijna 18 procent van alle kinderen in een arm gezin (Steketee, Tierolf & Mak, 2014). Het SCP/CBS (2007) berekende dat kinderen uit arme gezinnen significant minder vaak lid van een vereniging kunnen zijn dan kinderen uit niet-arme gezinnen (37 versus 12 procent), vaker nergens heen kunnen om financiële redenen (30 versus 4 procent), geen geld hebben voor nieuwe kleren (41 versus 8 procent), voor een dagelijkse warme maaltijd (30 versus 45 procent) of voor vakantie (68 versus 19 procent). Roest, Lokhorst en Vrooman (2010) laten voor Nederland zien dat armoede indirect bijdraagt aan de sociale uitsluiting van kinderen en – naast een laag opleidingsniveau van ouders – de belangrijkste voorspeller van sociale uitsluiting van kinderen is. Kortom, niet alleen in een marginale verzorgingsstaat als de Amerikaanse, maar ook in Nederland blijkt financiële armoede gepaard te gaan met materiële en vooral sociale deprivatie van kinderen (Snel, Van der Hoek & Chessa, 2001).

Amerikaans onderzoek heeft veelvuldig aangetoond dat behalve deze onmiddellijke materiële en sociale deprivatie opgroeien in armoede ook op langere termijn negatieve gevolgen heeft voor kinderen. Armoede hangt sterk en consistent samen met negatieve schooluitkomsten en voortijdige schooluitval (Brooks-Gunn & Duncan, 1997; Guo, 1998; Sirin, 2005), met psychosociaal probleemgedrag zoals ongehoorzaamheid, impulsiviteit en agressie en mede daardoor met een grotere kans op psychische stoornissen, schooluitval en delinquentie tijdens de adolescentie en volwassenheid (Korenman, Miller & Sjaastad, 1995; Letourneau, Duffett-Leger, Levac, Watson & Young-Morris, 2013; McGroder, 2000; McLeod & Shanahan, 1993; McLoyd, 1990; 1998; Rutter, 2003; Vanhee, 2007). Brooks-Gunn e.a. (1997) constateren dat vooral kinderen die langdurig in armoede leefden de meest ernstige uitkomsten hadden, wat impliceert dat de duur van armoede een belangrijk aspect is bij het ontstaan van ernstige problematiek bij jongeren.

In Nederland is weinig onderzoek gedaan naar de langetermijnevolgen van armoede. Deković, Snel & Groenendaal (1997) laten zien dat kinderen

uit arme gezinnen in Nederland, vergeleken met niet-arme kinderen, minder in staat zijn om aan bepaalde ontwikkelingstaken te voldoen, achterblijven in de ontwikkeling van schoolse vaardigheden, minder schoolprestaties leveren en meer (met name internaliserend) probleemgedrag ontwikkelen. De auteurs menen dat armoede daarmee ook in Nederland de ontwikkeling van kinderen negatief beïnvloedt, al benadrukken ze dat het vooral een *indirect* negatief effect van armoede is. Ouders (in praktijk veelal moeders) uit arme gezinnen voelen zich vaker depressief en minder competent als opvoeder, hebben veelal een minder goede band met het kind en de eventuele mede-opvoeder, hebben minder sociale contacten en ontvangen minder steun van derden, en dat alles heeft negatieve gevolgen voor kinderen.

De huidige studie bouwt voort op deze redenering. Uitgaande van eerder onderzoek dat aantoonde dat bepaalde soorten opvoedingsgedrag van ouders een meer of minder gunstig effect heeft op de ontwikkeling van kinderen, onderzoeken we hier het opvoedingsgedrag van moeders in de bijstand. Door middel van interviews onder 111 Rotterdamse moeders die een bijstandsuitkering ontvangen, onderzochten we hun opvoedingsgedrag. Ook gingen we na welke individuele kenmerken effect hebben op de kwaliteit van het opvoedingsgedrag. Uitgangspunt van ons onderzoek is de eerder genoemde vaststelling dat – blijkens de internationale onderzoeksliteratuur – armoede, met name duurzame armoede, negatieve uitkomsten heeft voor kinderen. De wijze van opvoeden door de ouders blijkt daarbij echter een cruciale factor in het beperken van het negatieve effect van armoede op kinderen. Met andere woorden: een kwalitatief goede opvoeding kan een buffer zijn tegen het negatieve effect van armoede op kinderen (Katz, Corlyon, La Placa & Hunter, 2007). Vanuit dit uitgangspunt onderzoeken we hier niet het langetermijneffect van armoede op kinderen op zich, maar het opvoedgedrag van hun ouders: in hoeverre slagen arme ouders erin op een positieve wijze te blijven opvoeden, ondanks de armoede, en op deze wijze hun kinderen te beschermen tegen de directe negatieve gevolgen van armoede? In hun overzicht van het internationale onderzoek over armoede en kinderen wijzen Katz en collega's (2007) er op, dat het meeste onderzoek over opvoeding door arme ouders in de Verenigde Staten is verricht en dat er behoefte is aan Europese studies over deze kwestie. Ook menen Katz e.a. dat het aspect van opvoeding onder invloed van langdurige armoede in Europa onderbelicht is gebleven. Vanuit dit uitgangspunt onderzoeken we hier de kwaliteit van het opvoedgedrag van arme Rotterdamse moeders in de bijstand en tevens de invloed van armoededuur en van persoonlijke kenmerken op hun opvoedgedrag. Voor

zover ons bekend is dit onderzoek de eerste Nederlandse studie naar de kwaliteit van de opvoeding door arme ouders c.q. van moeders in de bijstand.

2 Armoede, kinderen en opvoeding

Opvoedingsgedrag kent twee belangrijke dimensies: ondersteuning en controle. Ondersteuning door ouders en bevordering van autonomie zijn consistent verbonden met een positieve ontwikkeling van het kind (Deković, 1999; Gray & Steinberg, 1999). Het effect van ouderlijke controle op de ontwikkeling van het kind is afhankelijk van het soort controle. Positieve controle in de betekenis van regels opleggen, monitoring en het uitleggen van het waarom van regels is verbonden met een positieve ontwikkeling van kinderen. Negatieve controle in de zin van een harde, strenge opvoedingsstijl die gepaard gaat met (dreiging van) fysiek of verbaal geweld is gerelateerd aan een negatieve ontwikkeling van het kind (Wissink, Deković & Meijer, 2006). Uit de literatuur blijkt dat ouders in de lage inkomensgroepen meer geneigd zijn inconsistente en harde opvoedingsstijlen te hanteren (Elder, Van Nguyen, & Caspi, 1985; Hoff, Lauren & Tardif, 2002; Larzelere & Patterson, 1990; McLoyd, 1990; 1998).

In dit onderzoek belichten we twee mogelijke verklaringen van het opvoedingsgedrag van arme moeders: de *'culture of poverty-theorie'* en de *'stresstheorie'* (vgl. Katz e.a., 2007). De culture of poverty-theorie (Lewis, 1969) veronderstelt dat arme mensen op de lange duur hun verwachtingen en gedrag aan hun armoedesituatie aanpassen. Dit zou ook hun opvoedingsgedrag beïnvloeden: arme ouders koesteren lage verwachtingen over hun kinderen, benadrukken eerder conformisme dan individuele prestaties en zouden eerder fysieke dan verbale manieren van discipline hantieren (Fram, 2003; Katz e.a., 2007). Op basis van deze theorie verwachten we dat moeders die langdurig in armoede leven meer – voor de ontwikkeling van hun kinderen – ongunstig opvoedingsgedrag vertonen dan moeders in een situatie van kortdurende armoede (Katz e.a., 2007; NICHD Early Child Care Research Network, 2005; Scaramella, Neppl, Ontai & Conger, 2008). Tevens verwachten we, dat deze arme moeders als groep minder gunstig opvoedingsgedrag laten zien vergeleken met een gemiddelde niet-arme normgroep (Van Leeuwen & Vermulst, 2004).

Een andere verklaring kijkt naar de stress die ouders ervaren als gevolg van hun precaire financiële situatie. Conger en collega's (1992; 1994; 2002) laten zien dat armoede en de stress die deze met zich meebrengt een nega-

tieve invloed hebben op de stemming van de ouders, op hun onderlinge relatie en op hun relatie met de kinderen, wat uiteindelijk het ouderlijk gedrag en de ontwikkeling van de kinderen nadelig beïnvloedt. Deze stress is nog groter als er ook andere problemen in het gezin spelen (afwezige ouder, drank- of drugsproblemen, enzovoort). Het onderzoek van Conger e.a. (1994) laat echter ook zien, dat de nadelige effecten van armoede en stress op het opvoedingsgedrag van ouders niet onvermijdelijk is. Deze gevolgen worden mede bepaald door de manieren waarop ouders omgaan met stress (*coping*). De psychologische veerkracht van ouders en de wijze van omgaan met problematische en stressvolle situaties als langdurige armoede kan een belangrijk mitigerend effect hebben op het negatieve effect van armoede op opvoedingsgedrag (Vanhee, 2007; Van Regenmortel, 2008). Met een knipoog naar Bourdieu (1986) kunnen we deze veerkracht ('resilience') het '*psychologisch kapitaal*' van ouders noemen.

In deze studie onderzoeken we dit psychologisch kapitaal van arme moeders op twee verschillende manieren. Ten eerste analyseren we hun coping strategieën ofwel specifieke vormen van het omgaan met stressvolle gebeurtenissen. In een onderzoek onder moeders met een uitkering bleek dat specifieke coping strategieën als het zoeken van sociale ondersteuning of het actief zoeken naar een oplossing om de stressvolle situatie het hoofd te bieden verbonden zijn met positief ouderlijk gedrag (Maupin, Brophy-Herb, Schiffman & Brocknek, 2010). Sheppard en collega's (Sheppard 2009a en 2009b; Sheppard & Crocker, 2008) vonden eveneens in een onderzoek in Engeland onder moeders met een laag inkomen, dat actieve coping strategieën en het actief zoeken naar sociale ondersteuning gerelateerd waren aan positief opvoedingsgedrag en een gunstiger ontwikkeling van de kinderen. Overigens veronderstelt het zoeken naar sociale steun als vorm van psychologisch kapitaal wel, dat zo'n netwerk voor sociale steun aanwezig is. Anders gezegd: deze vorm van psychologisch kapitaal veronderstelt de aanwezigheid van sociaal kapitaal (Bourdieu 1986). Ten tweede gaat het om het gevoel al dan niet controle over het eigen leven te hebben: persoonlijke controle (*'locus of control'*; Raikes & Thompson, 2005). Uit onderzoek onder moeders die in armoede leven blijkt, dat een gevoel van controle verbonden is met voor de ontwikkeling van het kind gunstig opvoedingsgedrag (Murray e.a., 2002). Goosby (2007) vond in haar studie dat een gevoel van controle over het leven bij moeders een mitigerende invloed heeft op het effect van langdurige armoede op de ontwikkeling van gedragsproblemen bij hun kinderen.

De focus van ons onderzoek ligt dus op de invloed van enerzijds de armoededuur en anderzijds de psychologische veerkracht (of het psycho-

logische kapitaal) van arme ouders op hun opvoedingsgedrag. We onderzoeken twee hypothesen:

- Moeders in een situatie van *langdurige* armoede vertonen voor de ontwikkeling van het kind minder gunstige vormen van opvoedingsgedrag dan moeders in een situatie van kortdurende armoede (hypothese 1). Daarbij gaan we er van uit, dat arme moeders als groep minder gunstig opvoedingsgedrag laten zien dan een gemiddelde vergelijkingsgroep van niet-arme moeders.
- Ongeacht de uitkeringsduur vertonen moeders met een geringe psychologische veerkracht minder gunstige vormen van opvoedingsgedrag voor de ontwikkeling van hun kind dan moeders met voldoende psychologisch kapitaal (hypothese 2).

3 Data en gebruikte methoden

3.1 Respondenten, werving en respons

Onze respondenten waren Rotterdamse moeders die in 2009 een WWB-uitkering (bijstand) hadden en tenminste één kind tussen 6 en 16 jaar. Voor onze studie selecteerden we twee steekproeven van de bijstandsgerechtigde-administratie van de Sociale Dienst Rotterdam, een groep met een uitkeringsduur van vijf jaar of langer en een groep met een bijstandsduur van minder dan één jaar. Uitkeringsduur is bepaald door in het uitkeringsbestand begindatum en einddatum uitkering van elkaar af te trekken. In die gevallen waar de uitkering ten tijde van het onderzoek nog doorloopt is de onderzoeksdatum genomen als einddatum. Voor de groep met een langdurende armoedegeschiedenis selecteerden we random 148 moeders uit de populatie van in totaal 3404 moeders die vijf jaar of langer een WWB-uitkering ontvingen. Voor de groep die kortdurend in armoede verkeerde selecteerden we eveneens 148 moeders uit de populatie van 761 moeders die één jaar of korter bijstand ontvingen. Deze moeders matchten we op basis van leeftijd en land van herkomst met de 148 moeders uit de eerste groep. De interviews werden afgenomen door medewerkers van een veldwerkbureau dat gespecialiseerd is in het interviewen van de belangrijkste allochtone groepen in Rotterdam. De 296 geselecteerde moeders werden per telefoon uitgenodigd om aan de studie deel te nemen. De helft van hen ($n = 152$, respons 51 procent) stemde in met deelname; 80 moeders ontvingen vijf jaar of langer bijstand, 72 vrouwen ontvingen hooguit één jaar een WWB uitkering. Er bestonden geen significante verschillen op de matching variabelen leeftijd en land van herkomst tussen de responsgroep en de non-responsgroep.

Het interview bestond uit een mix van schalen, gestructureerde vragen met antwoordcategorieën en open vragen. De schalen werden in het bijzijn van de interviewster ingevuld, de overige vragen werden aan de respondent gesteld. De open interview vragen werden om en om afgewisseld met de afname van de gestandaardiseerde vragenlijsten, om antwoord bias en sociale wenselijkheid zoveel als mogelijk te vermijden. De respons op de schalen was lager dan op de overige vragen waarbij vooral oudere Turkse moeders en moeders uit overige landen de vragenlijsten niet konden invullen vanwege taalproblemen. De groep die de gestructureerde vragenlijsten van de schalen heeft ingevuld bestond uit 111 vrouwen. De gemiddelde leeftijd van de deelnemende moeders was 40 jaar, ze hadden gemiddeld tussen de twee en drie kinderen, 91 moeders (82 procent) waren hoofd van een eenoudergezin en slechts 20 moeders (18 procent) leefden met een partner. Deze moeders waren geboren in Nederland (27 procent), de Nederlandse Antillen (18 procent), Suriname (13 procent), Turkije (12 procent), Marokko (10 procent), Kaapverdië (5 procent) en 15 procent kwam uit andere landen. De meeste vrouwen (73 procent) hadden dus een niet-Nederlandse culturele achtergrond. Het opleidingsniveau van ouders is niet bevraagd, omdat uit eerder onderzoek is gebleken dat de meeste bijstandsontvangers laag scoren op deze factor (Reelick e.a.. 2008; Reelick 2010).

3.2 Meetinstrumenten

De vragenlijst bevatte de volgende meetinstrumenten.

– *Opvoedingsgedrag*

Opvoedingsgedrag is gemeten met de Gentse Schaal voor Ouderlijk Gedrag (SOG) (Van Leeuwen & Vermulst, 2004) die bestaat uit negen opvoedingschalen. Moeders scoorden hun opvoedingsgedrag ten aanzien van één door hun zelf gekozen kind op een 5-punts Likertschaal (1 = nooit, 5 = altijd). De negen schalen waren: 1) Autonomie: bevorderen van de autonomie van het kind, 2) Positieve opvoeding: Tijd maken voor het kind en interesse tonen voor het kind, 3) Monitoring: supervisie over de activiteiten van het kind, 4) Regels: het kind leren beleefd te zijn en regels na te komen, 5) Discipline: het kind straffen wanneer het zich misdraagt, 6) Hard straffen: het kind slaan en verbaal uitschelden en kleineren, 7) Negeren: ongewenst gedrag van het kind negeren, 8) Materiele beloning: goed gedrag van het kind materieel belonen, 9) Inconsistente discipline: het kind op een inconsistente manier straffen. Alle schalen hadden in deze studie een voldoende betrouwbaarheid (alpha tussen 0,68 en 0,86), met uitzondering

van de schaal Negeren (α 0,56), die daarom in deze studie niet gebruikt is.

Voor de regressieanalyse zijn de acht overgebleven soorten opvoedingsgedrag gereduceerd tot drie hoofdvormen. Hiertoe hebben we op de SOG een principale componenten analyse uitgevoerd, waarbij een Oblimin-rotatie heeft plaatsgevonden omdat de factoren niet onafhankelijk van elkaar waren. Dit leverde drie factoren op die als volgt kunnen worden aangeduid: Ondersteuning: (de eerdere schalen autonomie en positieve opvoeding), Positieve Controle (monitoring en regels) en Negatieve Controle (discipline, hard straffen, materiële beloning en inconsistente discipline).

– *Psychologisch kapitaal of veerkracht*

Het concept 'psychologisch kapitaal' of 'veerkracht' ('resilience') hebben we gemeten via enerzijds 'coping bij stress' en anderzijds via 'zelfwaardering' en 'persoonlijke controle'. Allereerst werd de coping stijl van respondenten bepaald via de Utrechtse Coping Lijst (UCL), een veelgebruikte schaal bestaande uit 47 items met 4-punts Likertschaal (1 = zelden of nooit, 4 = heel vaak) (Schreurs e. a., 1993). De lijst bestaat uit zeven subschalen voor verschillende coping stijlen. De drie positieve en actieve ('probleem aanpakken') coping stijlen zijn: 1) Actief aanpakken: het probleem actief aanpakken door naar verschillende oplossingen te kijken en er vertrouwen in te hebben dat je het probleem kunt oplossen, 2) Sociale Steun zoeken: het probleem aanpakken door steun te zoeken bij andere mensen en 3) Geruststellende en troostende gedachten hanteren: het probleem aanpakken door te denken dat het in de toekomst beter zal gaan. De vier passieve coping stijlen zijn: 4) Palliatieve reactie: het probleem vermijden door er niet aan te denken en je met andere zaken bezig houden, 5) Vermijden: de situatie vermijden en afwachten tot er iets gebeurt, 6) Passief reageren: overweldigd zijn door het probleem en niet in staat zijn er iets aan te doen, en 7) Expressie van emoties: woedend reageren als je met de situatie geconfronteerd wordt. Alle schalen hadden een voldoende interne consistentie (α tussen 0,62 en 0,90), behalve subschaal 7 (Expressie van emoties) die in dit onderzoek niet is gebruikt.

Voor de regressieanalyse zijn ook de zes overgebleven coping stijlen teruggebracht tot twee hoofdsoorten. Ook hier is een principale componenten analyse uitgevoerd waarop een Varimaxrotatie is gedaan omdat de factoren onafhankelijk van elkaar waren. Dit resulteerde in twee factoren die als volgt geduid kunnen worden: Actieve coping (actief aanpakken, sociale steun zoeken en geruststellende gedachten) en Passieve coping (palliatieve reactie, vermijden en passief reageren).

Daarnaast zijn twee schalen gebruikt die respectievelijk ‘*zelfwaardering*’ (positieve gevoelens over jezelf hebben) en ‘*persoonlijke controle*’ (het gevoel controle te hebben over het eigen leven of ‘*locus of control*’) meten. Beide schalen zijn eerder gebruikt in gezondheidsstudies onder mensen in de bijstand in Nederland (Pearlin & Schooler, 1978; Schuring, Burdorf, Voorham, Weduwe & Mackenbach, 2009). De schalen bestaan respectievelijk uit zes en zeven items en respondenten vullen een drie-punts schaal in (mee eens, niet mee eens en een neutraal midden). De betrouwbaarheid van beide schalen was goed (alpha respectievelijk 0,82 en 0,80).

– *Sociaal kapitaal*

Om een indicatie te krijgen van het aanwezige *sociaal kapitaal* zijn twee vragen gesteld over sociale participatie in de vorm van de frequentie van contacten met familieleden en met vrienden en kennissen. Deze vragen zijn in eerder onderzoek onder bijstandsgerechtigden gebruikt (Libregts & Moors, 2006).

4 Uitkomsten

Hoewel dit geen onderdeel van onze hypothesen was, hebben we als eerste de kwaliteit van het opvoedingsgedrag van de gehele groep arme moeders vergeleken met het opvoedingsgedrag van een gemiddelde normeringsgroep van veelal niet-arme moeders (Van Leeuwen & Vermulst, 2004). Op de positieve opvoedingschalen (behorend bij Ondersteuning en Positieve controle) verschillen de moeders uit de onderzoeksgroep niet van de normgroep. Wel blijkt dat de Rotterdamse bijstandsmoeders wat meer geneigd zijn hard te straffen, maar juist minder geneigd om inconsistente discipline toe te passen dan de normgroep van niet-arme moeders ($p < 0,01$; gegevens niet in de tabel).

Onze eerste hypothese dat de armoededuur samenhangt met de kwaliteit van de opvoeding werd niet bevestigd. Moeders die vijf jaar of langer bijstand ontvingen, vertoonden geen ander opvoedingsgedrag dan moeders die één jaar of minder bijstand ontvingen (vgl. Reelick, 2010). Uit tabel 1 blijkt, dat voor alle verschillende aspecten van de opvoeding gold, dat er geen significante verschillen zijn tussen de langdurig arme groep en ouders die hooguit één jaar bijstand hadden.

Tabel 1 Opvoedingsgedrag en uitkeringsduur

	WWB uitkering			
	5 jaar of langer		1 jaar of korter	
	N = 61		N = 47	
	Gemiddelde	Standaard deviatie	Gemiddelde	Standaard deviatie
Autonomie	11,4	2,9	11,1	2,9
Positieve opvoeding	46,6	6,4	47,2	6,0
Monitoring	39,7	6,3	41,4	4,9
Regels	31,9	3,6	32,4	4,1
Discipline	18,8	4,9	20,1	4,9
Hard straffen	6,6	2,4	6,5	2,6
Materiele beloning	12,1	0,8	11,7	3,1
Inconsistente discipline	18,9	5,3	17,9	4,6

* = $p < 0,05$ ** = $p < 0,01$

Onze tweede hypothese lijkt bevestigd te worden (tabel 2). We zien verbanden tussen enerzijds de diverse vormen van veerkracht of psychologisch kapitaal en anderzijds verschillende soorten opvoedingsgedrag.

Positieve coping stijlen zoals actief aanpakken, sociale steun en geruststellende gedachten hangen positief samen met positieve vormen van opvoedingsgedrag zoals autonomie, positieve opvoeding en regels. De negatieve coping stijl passief reageren hangt juist samen met inconsistente discipline, een negatieve vorm van opvoedingsgedrag. Verder zijn een lage zelfwaardering en een gering gevoel van persoonlijke controle significant gecorreleerd met hard straffen. Tenslotte hangt sociale participatie positief samen met op autonomie gericht opvoedingsgedrag. We hebben ook bekeken of de etnische achtergrond van de moeder (gemeten naar haar geboorteland) verband houdt met opvoedingsgedrag. Dit blijkt inderdaad het geval. Moeders geboren in Caraïbische gebieden (Suriname, Antillen, Kaapverdië) blijken de autonomie van het kind minder te benadrukken en vaker hard te straffen dan andere moeders. Moeders die geboren zijn in Turkije of Marokko zijn meer geneigd hun kind materieel te belonen dan moeders uit de andere groepen (gegevens niet in tabel 2).

Om te bepalen of er een samenhang is tussen de veerkracht of het psychologisch kapitaal van moeders en hun opvoedingsgedrag zijn regressieanalyses uitgevoerd op de drie hoofdvormen van opvoedingsgedrag: Ondersteuning, Positieve Controle en Negatieve Controle. Omdat het respondentenaantal voor een regressie aan de lage kant was én om de analyse

Tabel 2 Correlaties tussen vormen van opvoedingsgedrag en vormen van psychologisch en sociaal kapitaal

	Autonomie	Positieve opvoeding	Monitoring	Regels	Discipline	Hard straffen	Materiele beloning	Inconsistente discipline
Actieve coping	0,35**	0,32**	0,30**	0,26**	0,07	-0,16	0,16	-0,11
Sociale steun zoeken	0,20	0,26**	0,25**	0,29**	0,33**	-0,02	0,22*	0,13
Geruststellende gedachten	0,32**	0,19	0,25**	0,15	0,05	-0,03	0,12	0,09
Palliatieve reactie	0,07	0,07	0,16	0,20	0,03	-0,01	0,06	0,11
Vermijden	-0,06	-0,15	-0,15	0,11	-0,05	0,09	0,01	0,15
Passief reageren	-0,06	-0,15	-0,26**	0,11	-0,05	0,20	-0,03	0,22*
Zelfwaardering	0,19	0,19	0,09	0,08	0,12	-0,22*	-0,01	-0,07
Persoonlijke controle	-0,01	0,14	0,05	-0,03	0,13	-0,24*	-0,02	-0,09
Sociale participatie	0,24**	0,08	0,14	0,14	0,04	0,03	-0,05	-0,12

* = p<0,05 ** = p < 0,01

overzichtelijk te houden, hebben we het aantal coping stijlen van de UCL teruggebracht tot twee hoofdsorten: actieve en passieve coping. Deze zijn samen met persoonlijke controle, zelfwaardering, sociale participatie, bijstandsduur en tenslotte geboorteland opgenomen in de regressieanalyse. De resultaten hiervan zijn in tabel 3 te vinden.

Zoals verwacht, voorspelt het hanteren van een actieve coping stijl beide positieve vormen van opvoedingsgedrag, zowel ondersteuning als positieve controle. Anders dan verwacht, is er geen verband tussen een passieve coping stijl en een negatief controlerende opvoedingsstijl. Opvallend is, dat de andere indicatoren voor psychologisch kapitaal of veerkracht (persoonlijke controle en zelfwaardering) niet blijken samen te hangen met het opvoedingsgedrag van ouders. Waar in tabel 2 nog een significante correlatie tussen deze laatste indicatoren en hard straffend opvoedingsgedrag te zien is, is deze samenhang in de regressie analyse weggevallen – waarschijnlijk doordat nu de etnische achtergrond van de moeders in de analyse is opgenomen. Er blijken wel opmerkelijke etnische verschillen in het opvoedingsgedrag van ouders. Moeders geboren in Caraïbische gebieden of in Turkije of Marokko hebben significant vaker een negatief controlerend opvoedingsgedrag dan in Nederland geboren ouders (de referentiecategorie). Tenslotte blijkt ook hier dat de armoededuur geen effect heeft op het opvoedingsgedrag. Concluderend kunnen we stellen dat het psychologisch kapitaal of de veerkracht van deze bijstandsmoeders wel

Tabel 3 Regressie-analyses psychologisch kapitaal, sociaal kapitaal, geboorteland en opvoedingsgedrag

	Ondersteuning		Positieve controle		Negatieve controle	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Actieve coping	0,26	*	0,43	***	0,18	
Passieve coping	-0,09		0,04		0,15	
Zelfwaardering	0,08		-0,16		-0,19	
Persoonlijke controle	-0,08		0,08		-0,02	
Sociale participatie	0,19		-0,01		-0,14	
Duur bijstand	-0,10		-0,16		0,03	
Geboorteland (ref = Nederland)						
Caraïbisch Nederland en Kaapverdië	-0,18		0,21		0,36	**
Turkije en Marokko	0,08		0,11		0,40	***
Overige landen	0,20		0,14		0,11	
Adjusted R ²	0,24		0,17		0,13	

* = $p < 0,05$ ** = $p < 0,01$ *** = $p < 0,001$

een belangrijke voorspeller is voor ondersteunend en positief controlerend opvoedingsgedrag, maar niet voor een negatief controlerende opvoedingsstijl. Voor negatief controlerend opvoedingsgedrag is vooral de etnische achtergrond (geboorteland) van ouders de belangrijkste voorspeller.

5 Discussie

In tegenstelling tot populaire theorieën zoals de culture of poverty-these laat deze studie zien dat langdurige armoede geen negatief effect heeft op de kwaliteit van de opvoeding. Moeders die nog maar kort in de bijstand zaten, vertoonden vergelijkbaar ouderlijk gedrag als moeders die al vijf jaar of langer een bijstandsuitkering hadden. Onze eerste hypothese werd dus niet bevestigd. Opvallend is, dat deze bijstandsmoeders dezelfde mate van positief opvoeden hanteerden als de moeders van de gemiddelde normgroep, echter zij hanteerden wel meer negatief opvoedingsgedrag, met name meer hard straffen. In de Amerikaanse literatuur (Brooks-Gunn e.a., 1997; Elder e.a., 1985; McLoyd, 1998) is dit verschijnsel van meer negatief opvoedingsgedrag in sociaaleconomisch gedepriveerde groepen vaker vastgesteld, maar over het opvoedingsgedrag van arme ouders buiten de VS is weinig bekend. Doordat deze arme moeders uit onze steekproef wel even hoog scoorden als de normgroep op positief opvoedingsgedrag als ondersteuning, blijkt dat zij net als 'gemiddelde ouders' in staat zijn tot warme ondersteuning van hun kinderen. Dit laatste staat in tegenspraak tot veel Amerikaans onderzoek dat minder warmte en geringe ouderlijke betrokkenheid in arme gezinnen vond (Conger e.a., 2002). Recent ander onderzoek vond echter dat arme alleenstaande moeders in gelijke mate positief ouderlijk gedrag vertonen ten opzichte van hun adolescente kinderen als niet-arme alleenstaande moeders (Bulanda, 2007).

Onze tweede hypothese werd deels bevestigd. We vonden wel een relatie tussen het psychologisch kapitaal of de veerkracht van arme moeders en hun positieve opvoedingsgedrag. Ondersteunend opvoedingsgedrag en het positieve controle uitoefenen op het kind (monitoring en regels) staan in verband met actieve vormen van coping, maar niet met de andere indicatoren van psychologisch kapitaal (zelfwaardering, persoonlijke controle) en ook niet met het sociaal kapitaal (sociale participatie) en het geboorteland van de moeders. Anders dan verwacht, vonden we geen significant verband tussen de diverse indicatoren van psychologisch kapitaal of veerkracht met negatief controlerend opvoedingsgedrag (discipline, hard straffen, materieel belonen en inconsistente discipline). Negatieve controle

over het kind hangt wel samen met de etnische achtergrond van moeders. Moeders geboren in Caraïbische gebieden of in Turkije of Marokko vertonen meer negatieve controle dan de andere moeders. Dit gegeven is ook teruggevonden in ander Nederlands onderzoek (Stevens, Vollebergh, Pels & Crijnen, 2007) hoewel een ander onderzoek weer geen verschillen in opvoedingsgedrag liet zien tussen verschillende etnische groepen (Wissink e.a., 2006).

Een beperking van deze studie is de relatief lage respons van de geselecteerde bijstandsmoeders (51 procent) om deel te nemen aan dit onderzoek en daarbinnen het gegeven dat slechts 111 vrouwen (73 procent van deze vrouwen) de vragenlijsten heeft ingevuld. Dit laatste heeft te maken met de beheersing van het Nederlands van bepaalde respondenten die voor het invullen van de SOG en UCL onvoldoende bleek. Echter, bij ons weten is deze studie uniek, omdat het de eerste Nederlandse studie is, die deze kwetsbare arme groep van vooral alleenstaande moeders met een niet-Nederlandse (73 procent) achtergrond bereikt heeft om hun te vragen naar opvoedingsgedrag en psychologische veerkracht. De intensieve individuele afname van de mix aan standaardvragenlijsten en open vragen door getrainde en ervaren onderzoeksassistenten heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de kwaliteit van de verkregen data. Doordat het geen schriftelijke thuisgestuurde of digitale enquête betrof weten we zeker, dat deze kwetsbare moeders de antwoorden zelf hebben gegeven en niet een huisgenoot.

Een andere mogelijke beperking is, dat er sprake kan zijn van 'common source bias', (Favero & Bullock, 2014), het fenomeen dat onafhankelijke en afhankelijke variabelen in de analyse afkomstig zijn via zelfrapportage van dezelfde bron, namelijk de betrokken moeders. Aangezien het hier om persoonlijke psychologische cognities (zoals copingstijl, zelfwaardering en persoonlijke controle) als predictor enerzijds en gedragsrapportage (opvoedingsgedrag) als afhankelijke variabele anderzijds gaat, zijn er weinig andere mogelijkheden dan zelfrapportage. Favero e.a. (2014) stellen, dat dit probleem van de common-source bias opgelost kan worden door een onafhankelijke data bron te vinden. Echter, voor andere onderzoeksstrategieën zoals het interviewen van kinderen of het observeren van het opvoedingsgedrag van ouders is om diverse redenen (financiële en methodologische) niet gekozen. Wel was informatie over bijstandsduur van de moeders afkomstig uit een andere bron, namelijk registraties van de Rotterdamse sociale dienst.

Onze uitkomsten laten zien, dat de gevolgen van armoede voor kinderen niet alleen samenhangen met de financiële en materiële situatie in het gezin, maar ook met het psychologisch kapitaal van ouders. Moeders die

op actieve, positieve wijze weten om te gaan met problemen in hun leven, vertonen ook meer positief opvoedingsgedrag dat waarschijnlijk – in ieder geval tot op zekere hoogte – bescherming biedt tegen de negatieve gevolgen van armoede voor kinderen. Moeders die een negatieve copingstijl hanteren lopen meer kans dat ze ook een negatieve controlerende opvoedingsstijl laten zien en vaker hard zullen straffen. De kinderen in deze gezinnen lopen meer risico op ontwikkelingsproblemen.

Deze bevinding heeft ook implicaties voor het gevoerde armoedebeleid door gemeenten. Armoedebeleid blijft veelal beperkt tot het bieden van materiële of financiële ondersteuning van arme huishoudens. Hoe belangrijk dit ook is, ons onderzoek laat zien dat – althans voor zover het om de effecten van armoede op kinderen gaat – psychologische ondersteuning van arme ouders ook belangrijk is. Armoedebeleid moet ook proberen om ouders in de bijstand mogelijkheden te bieden hun psychologische veerkracht te versterken en de relationele en sociale hulpbronnen van het huishouden te vergroten. Het is belangrijk dat gemeenten – in Rotterdam bijvoorbeeld de nieuwe, sociale wijkteams – ouders in armoedesituaties bijstaan om op positieve manieren met armoede en andere zorgen in hun leven om te gaan en om negatieve copingstrategieën om te buigen in positieve strategieën. Dit sluit aan bij de nieuwe Jeugdwet die bepaalt dat gemeenten hun jeugdbeleid onder andere moeten richten op het ‘bevorderen van de opvoedcapaciteiten van ouders’ en het ‘herstellen en versterken van het eigen probleemoplossend vermogen van de jeugdige, zijn ouders en zijn sociale omgeving (eigen kracht)’ (Ministerie VWS & Ministerie V&J, 2013: 4). Voor het versterken van de ‘eigen kracht’ van deze kwetsbare moeders is het belangrijk het psychologisch kapitaal en vooral een positieve copingstijl te versterken. Dit is belangrijk omdat psychologische veerkracht een belangrijke voorspeller van positief opvoedingsgedrag blijkt te zijn, wat op zijn beurt een belangrijke voorwaarde is voor een gezonde psychologische ontwikkeling van kinderen in langdurige armoedesituaties (Goosby, 2007).

Noten

1. De auteurs danken prof. Maja Deković (UU) en de redactie van *Mens & Maatschappij* voor hun commentaren op een eerdere versie van dit artikel.
2. Kinderombudsman Marc Dullaert stelde dit bij de presentatie van de Kinderrechtenmonitor 2013. Volgens hem hebben allerlei bezuinigingen effect op onderwijs en zorg en leven steeds meer kinderen in armoede. Zie NRC 11 september 2013. (www.nrc.nl/nieuws/2013/09/11/kinderen-zijn-de-dupe-van-de-economische-crisis/).

Literatuur

- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J.E. Richardson (red), *Handbook of theory of research for the sociology of education* (pp. 241-258). Westport, CT: Greenwood Press.
- Brooks-Gunn, J., & Duncan, G.J. (1997). The effects of poverty on children. *The Future of Children*, 7, 55-71. <http://www.jstor.org/stable/1602387>.
- Bulanda, R.E. (2007). Beyond provisions: The relationship between poverty status and parenting among single mothers. *Marriage and Family Review*, 42, 63-84. http://dx.doi.org/10.1300/J002v42n04_04
- Conger, R.D., Conger, K.J., Elder, G.H., Jr., Lorenz, F.O., Simons, R.L., & Whitbeck, L.B. (1992). A family process model of economic hardship and adjustment of early adolescent boys. *Child Development*, 63, 526-541. <http://www.jstor.org/stable/1131344>.
- Conger, R.D., Ge, X., Elder, G.H., Jr., Lorenz, F.O., & Simons, R. L. (1994). Economic stress, coercive family process and developmental problems of adolescents. *Child Development*, 65, 541-561. <http://www.jstor.org/stable/1131401>.
- Conger, R.D., Wallace, L.E., Sun, Y., Simons, R.L. McLoyd, V.C., & Brody, G.H. (2002). Economic pressure in African American families: A replication and extension of the family stress model. *Developmental Psychology*, 38, 179-193. <http://dx.doi.org/10.1037/0012-1649.38.2.179>
- Deković, M., Snel, E., & Groenendaal, J.H.A. (1997). Kinderen van de rekening. Over de effecten van armoede op kinderen. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.), *De kwetsbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting* (pp. 143-157). Amsterdam: AUP.
- Deković, M. (1999). Risk and protective factors in the development of problem behavior during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 667-685. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1021635516758>
- Elder, G.H., Van Nguyen, T., & Caspi, A. (1985). Linking family hardship to children's lives. *Child Development*, 56, 361-375. <http://www.jstor.org/stable/1129726>.
- Favero, N. & Bullock, J.B. (2014). How (not) to solve the problem: An evaluation of scholarly responses to common source bias. *Journal of Public Administration Research and Theory*. Online publicatie vooraf. <http://dx.doi.org/10.1093/jopart/muu020>
- Fram, M.S. (2003). *Managing to parent: Social support, social capital, and parenting practices among welfare-participating mothers with young children* (Institute for Research on Poverty Discussion Paper No. 1263-03). Madison: University of Wisconsin.
- Goosby, B.J. (2007). Poverty duration, maternal psychological resources, and adolescent socio-emotional outcome. *Journal of Family Issue*, 28, 1113-1134. <http://dx.doi.org/10.1177/0192513X07300712>
- Gray, M.R., & Steinberg, L. (1999). Unpacking authoritative parenting: Reassessing a multidimensional construct. *Journal of Marriage and the Family*, 6, 574-587. <http://www.jstor.org/stable/353561>.
- Guo, G. (1998). The timing of the influences of cumulative poverty on children's cognitive ability and achievement. *Social Forces*, 77, 257-287. <http://dx.doi.org/10.1093/sf/77.1.257>
- Hoff, E., Laursen, B., & Tardif, T. (2002). Socioeconomic status and parenting. In M.H. Bornstein (red.), *Handbook of parenting. Vol. 2: Biology and ecology of parenting* (2nd. ed.) (pp. 231-252). Mahwah, NJ: Erlbaum. Verkregen via http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01c.59966.de/dp693.pdf
- Katz, I., Corlyon, J., La Placa, V., & Hunter, S. (2007). *The relationship between parenting and poverty*. York, UK, Joseph Rowntree Foundation. Verkregen via <http://www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/parenting-poverty.pdf>
- Korenman, S., Miller, J.E., & Sjaastad, J.E. (1995). Long-term poverty and child development in the

- United States: Results from the NLSY. *Children and Youth Services Review*, 17, 127-155. [http://dx.doi.org/10.1016/0190-7409\(95\)00006-X](http://dx.doi.org/10.1016/0190-7409(95)00006-X)
- Larzelere, R.E., & Patterson, G.R. (1990). Parental management: Mediator of the effect of socio-economic status on early delinquency. *Criminology*, 28, 307-323. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1745-9125.1990.tb01327.x>
- Leeuwen, K.G. van, & Vermulst, A.A. (2004). Some psychometric properties of the Ghent Parental Behavior Scale. *European Journal of Psychological Assessment*, 20, 283-298. <http://dx.doi.org/10.1027/1015-5759.20.4.283>
- Letourneau, N., Duffett-Leger, L., Levac, L. Watson, B., & Young-Morris, C. (2013). Socioeconomic status and child development. A meta-analysis. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 21, 3211-3224. <http://dx.doi.org/10.1177/1063426611421007>
- Lewis, O. (1969). *Culture of poverty*. In D.P. Moynihan (red.), *On understanding poverty: Perspectives from the social sciences* (pp. 187-220). New York: Basic Books.
- Maupin, A.N., Brophy-Herb, H.E., Schiffman, R.F., & Brocknek, E.L. (2010). Low-income parental profiles of coping, resource adequacy, and public assistance receipt: Links to parenting. *Family Relations*, 59, 180-194. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3729.2010.00594.x>
- McGroder, S.M. (2000). Parenting among low-income, African American single mothers with preschool-age children: Patterns, predictors, and developmental correlates. *Child Development*, 71, 752-771. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-8624.00183>
- McLeod, J.D., & Shanahan, M.J. (1993). Poverty, parenting, and children's mental health. *American Sociological Review*, 58, 351-366. <http://www.jstor.org/stable/2095905>.
- McLoyd, V.C. (1998). Socioeconomic disadvantage and child development. *American Psychologist*, 53, 185-204.
- McLoyd, V.C. (1990). The impact of economic hardship on black families and children: Psychological distress, parenting, and socioemotional development. *Child Development*, 61, 311-346. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8624.1990.tb02781.x>
- Ministerie VWS & Ministerie V&J (2013). *Hooflijnen wetsvoorstel Jeugdwet*. Den Haag: Ministerie van VWS & Ministerie van V&J. Verkregen via: www.voordejeugd.nl.
- Murray, V.M., Brody, G.H., Brown, A., Wisenbaker, J., Cutrona, C.E., & Simons, R.L. (2002). Linking employment status, maternal psychological well-being, parenting, and children's attributions about poverty in families receiving government assistance. *Family Relations*, 51, 112-120. <http://www.jstor.org/stable/3700196>.
- National Institute of Child Health and Human Development Early Child Care Research Network (2005). Duration and developmental timing of poverty and children's cognitive and social development from birth through third grade. *Child Development*, 76, 795-810. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8624.2005.00878.x>
- Pearlin, L.I. & Schooler, C. (1978). The structure of coping. *Journal of Health and Social Behavior*, 19, 2-21. <http://www.jstor.org/stable/2136319>.
- Raikes, H.A., & Thompson, R.A. (2005). Efficacy and social support as predictors of parenting stress among families in poverty. *Infant mental health journal*, 26, 177-190. <http://dx.doi.org/10.1002/imhj.20044>
- Reelick, F., Hoekstra, L., & Jagmohansingh, S. (2008). Aspecten en consequenties van langdurige armoede. Rotterdam: SWA. Verkregen via: <http://www.rotterdam.nl/COS/publicaties/MOR/038%20Langdurige%20armoede%20en%20de%20opvoedingscontext.pdf>
- Reelick, F. (2010). *Langdurige armoede en de opvoedingscontext*. Rotterdam: SWA. Verkregen via: <http://www.rotterdam.nl/SoZaWe/Document/SWA/LangdurigeArmoedeEnDeOpvoedingscontext.pdf>

- Regenmortel, T. van (2008). *Zwanger van empowerment. Een uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg*. Eindhoven: Fontys Hogeschool Sociale Studies (oratie).
- Roest, A., Lokhorst, A.M., & Vrooman, C. (2010). *Sociale uitsluiting bij kinderen*. Utrecht: SCP.
- Rutter, M. (2003). Poverty and child mental health: Natural experiments and social causation. *JAMA*, 290, 2063-2064. <http://dx.doi.org/10.1001/jama.290.15.2063>
- Scaramella, L.V., Neppl, T.K., Ontai, L.L., & Conger, R.D. (2008). Consequences of socioeconomic disadvantage across three generations: Parenting behavior and child externalizing problems. *Journal of Family Psychology*, 22, 725-733. <http://dx.doi.org/10.1037/a0013190>
- Schreurs, P.J.G., Van de Willige, G., Brosschot, J.F., Tellegen, B., & Graus, G.M.H. (1993). *Omggaan met problemen en gebeurtenissen: De Utrechtse Copinglijst (UCL). Herziene handleiding 1993*. (Manual Utrecht Coping List, UCL). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Schuring, M., Burdorf, A., Voorham, A.J., Weduwe, K. der, & Mackenbach, J.P. (2009). Effectiveness of a health promotion programme for long-term unemployed subjects with health problems: A randomised controlled trial. *Journal of Epidemiological and Community Health*, 63, 893-899. <http://dx.doi.org/10.1136/jech.2008.080432>
- SCP/CBS (2007). *Armoedemonitor 2007*. Den Haag: SCP en CBS.
- SCP/CBS (2013). *Armoedesignalement 2013*. Den Haag: SCP en CBS.
- Sheppard, M. (2009a). High thresholds and prevention in children's services: The impact of mother's coping strategies on outcome of child and parenting problems – Six month follow-up. *British Journal of Social Work*, 39, 46-63. <http://dx.doi.org/10.1093/bjsw/bcm088>
- Sheppard, M. (2009b). Social support use as a parental coping strategy: Its impact on outcome of child and parenting problems – A six month follow-up. *British Journal of Social Work*, 39, 1427-1446. <http://dx.doi.org/10.1093/bjsw/bcn084>
- Sheppard, M., & Crocker, G. (2008). Locus of control, coping and proto prevention in child and family care. *British Journal of Social Work*, 38, 308-321. <http://dx.doi.org/10.1093/bjsw/bcl338>
- Sirin, S.R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review of research. *Review of Educational Research*, 75, 417-453. <http://dx.doi.org/10.3102/00346543075003417>
- Snel, E., Hoek, T. van der, & Chessa, T. (2001). *Kinderen in armoede. Opgroeien in de marge van Nederland*. Assen: Van Gorkum.
- Steketee, M., Tierolf, B., & Mak, J. (2014). *Kinderen in Tel Databoek 2014. Kinderrechten als basis voor lokaal jeugdbeleid*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Stevens, G.W.J.M., Vollebergh, W.A.M., Pels, T.V.M., & Crijnen, A.A.M. (2007). Parenting and internalizing and externalizing problems in Moroccan immigrant youth in the Netherlands. *Journal of Youth and Adolescence*, 36, 685-695. <http://dx.doi.org/10.1007/s10964-006-9112-z>
- Vanhee, L. (2007). *Weerbaar en broos: mensen in armoede over ouderschap: een verkennende kwalitatieve studie in psychologisch perspectief*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
- Wissink, I.B., Deković, M., & Meijer, A.M. (2006). Parenting behavior, quality of the parent-adolescent relationship, and adolescent functioning in four ethnic groups. *Journal of Early Adolescence*, 26, 133-159. <http://dx.doi.org/10.1177/0272431605285718>

Over de auteurs

Fred Reelick is psycholoog en was ten tijde van het onderzoek verbonden aan de afdeling Onderzoek & Business Intelligence (OBI) van de gemeente Rotterdam.

Erik Snel is als socioloog verbonden aan de Afdeling Sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR).
Correspondentieadres: snel@fsw.eur.nl

Monique van Londen is als psycholoog verbonden aan het Departement Educatie en Pedagogiek van de Universiteit Utrecht (UU).

